

27. Кіндрат К., Трохимчук С. Українсько-польські стосунки на зламі тисячоліть. – Л., 2002.
28. Янків М. Україна і Польща: стратегічне партнерство в системі геополітичних координат (політико-економічний та секторальний аналіз). – Л., 2011.
29. Борщевський В. Українсько-польське економічне співробітництво в умовах євроінтеграції. – Л., 2007.
30. Савельєв Є.В., Мельник В.В., Чеботар С.І. Українсько-польські економічні відносини у контексті стратегічного партнерства. – Тернопіль, 2003.
31. Кулина С.Я. Державне регулювання українсько-польських транскордонних економічних відносин. – Л., 2007.
32. Федан Р. Регіональні фактори активізації транскордонної співпраці Польщі та України. – Л., 2003.
33. Андрущенко (Гринько) С.В. Україна в сучасному геополітичному середовищі. – К., 2005.
34. Брусилівська О.І. Посткомуністична Східна Європа: зовнішні впливи, внутрішні зміни. – О., 2007.
35. Артёмов І.В. Транскордонне співробітництво в євроінтеграційній стратегії України. – Ужгород, 2009.
36. Василенко С.Д. Європейський вибір України. – О., 2003.
37. Ковальова О. Стратегія євроінтеграції: як реалізувати європейський вибір України. – К., 2003.
38. Колійка В.В. Європейський Союз: досвід розширення і Україна: монографія. – К., 2005.
39. Годоров І.Я. Україна на шляху до європейської та євроатлантичної спільноти. – Донецьк, 2006.
40. Gill W., Gill N. Stosunki Polski z Ukrainą w latach 1989–1993. – Torun, 1994.
41. Surmacz B. Współczesne stosunki polsko-ukraińskie: Politologiczna analiza traktatu o dobrym sąsiedztwie. – Lublin, 2002.
42. Fedorowicz K. Polityka Polski wobec Rosji, Ukrainy i Białorusi w latach 1989–2010. – Poznan, 2011; Fedorowicz K. Ukraina w Polskiej polityce wschodniej w latach 1989–1999. – Poznań, 2004.
43. Stosunki polsko-ukraińskie. «Głos kresowian» / Red. J. Niewiński. – W., 2005; Stosunki polsko-ukraińskie / Red. J. Kozakiewicz. – Kraków, 1998; Stosunki polsko-ukraińskie w latach 1939–2004 / Red. B. Grotta. – W., 2004.
44. Горун Д. Українсько-польські відносини (1991–1997 рр.): Дис. ... канд. іст. наук. – О., 1999.
45. Афанасьєв І.Ю. Польсько-українські відносини 1991–2000 рр.: політична та економічна взаємодія: Дис. ... канд. іст. наук. – , 2004.
46. Борщевський В.В. Оптимізація українсько-польського економічного співробітництва в процесі наближення України до ЄС: Дис. ... д-ра ек. наук. – К., 2009.
47. Гевко В.Р. Україна і Польща: особливості розвитку двосторонніх відносин (1991–2004 рр.): Дис. ... канд. іст. наук. – Чернівці, 2005.
48. Ковач Л.Л. Українсько-польське економічне співробітництво в 1991–1999 рр.: Дис. ... канд. іст. наук. – К., 2003.
49. Лишко В.В. Українсько-польські зв'язки в галузі культури 1991–1999 рр.: Дис. ... канд. іст. наук. – К., 2002.
50. Медведчук Н.А. Українсько-польське співробітництво в гуманітарній сфері: кінець 80-х – 90-ті роки ХХ ст.: Дис. ... канд. іст. наук. – Л., 2004.
51. Моцок В.І. Сучасні українсько-польські міждержавні відносини: політичний аспект: Дис. ... канд. політ. наук. – Чернівці, 2002.
52. Ошуркевич Я.М. Українсько-польські економічні відносини в процесі загальноєвропейської інтеграції: Дис. ... канд. ек. наук. – К., 2002.
53. Пивоваров А.С. Проблема стратегічного партнерства в зовнішньополітичній діяльності України: Дис. ... канд. політ. наук. – Чернівці, 2009.
54. Знахоренко О.М. Стратегічне партнерство в українсько-польських відносинах: Дис. ... канд. політ. наук. – К., 2005.
55. Басараб М.Б. Досвід європейської інтеграції Польщі: перспективи для України: Дис. ... канд. політ. наук. – К., 2004.
56. Буглай Н.М. Польща в реалізації євроінтеграційного курсу України: міжрегіональне співробітництво (1999–2008 рр.): Дис. ... канд. іст. наук. – К., 2009.
57. Зленко А. Дипломатія і політика. Україна в процесі динамічних геополітичних змін. – Х., 2003; Зленко А.М. Зовнішня політика України: від романтизму до прагматизму: Виступи, промови та статті. – К., 2001.
58. Кучма Л. После майдана 2005–2006. Записки президента. – М., 2007; Кучма Л. Україна – не Росія. – К., 2004.
59. Wałęsa L. Moja III RP. Straciłem Ciężkość. – W., 2007.
60. Kwasniewski A. Dom wszystkich Polska. – W., 2000.
61. Україна на міжнародній арені: Зб. док. і мат. 1991–1995 рр.: у 2 кн. / Відп. ред. Г. Удовенко. – К., 1998.
62. Зібрання чинних міжнародних договорів України: в 2 т. / Під ред. Ф. Зленка. – Т. 1.: 1990–1991 рр. – К., 2001.
63. Сорока М.М. Світ відкриває Україну: про зовнішню політику Української держави у 90-х рр. ХХ ст.: Статті. Документи. Коментарі. – К., 2001.

Chorna N.M. Sources basis of Researching the Modern Ukrainian-Polish Relationship. In the article are summarized and systematized the historiographic sources highlighting the Ukrainian-Polish relations. It has been proven that all of them, taken together, are the sufficient grounds for comprehensive analysis of the relationship between the two countries and for balanced and unbiased demonstration how this relationship evolves.

Key words: Ukraine, Poland, relations, source base, historiography

О. М. Романова

ПРОБЛЕМА ПОХОДЖЕННЯ СЛОВА «РУСАЛКА»: СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКІ ВАРІАЦІЇ

У статті аналізуються народні уявлення щодо походження слова «русалка». Розглядаються варіанти іноземних та місцевих впливів у формуванні русальних свят і назви русалка. На підставі етнографічних джерел другої половини ХІХ – початку ХХ ст., окреслені східнослов'янські варіації імен.

Ключові слова: демонологія, русалки, мавки, лоскотухи, хитки, шутовки, чертовки, лешачихи

Питання походження назви «русалка» до сьогодні лишається відкритим. Відповідь слід шукати на межі язичництва, де зародилася й існувала віра в русалок, та християнства, де уявлення про нижчі демонічні істоти виділилися в окремий сегмент народної демонології. Язичницькі слов'яни, подібно до греків і римлян, уособлювали сили видимої природи. Про поклоніння силам природи, жертвоприношення водоїмам і лісам писали ще стародавні історики. Так, Лев Калойський відзначав жертвоприношення святих славянських дружин Дунаю, Нестор Літописець писав «о требах рекам и колодезям», «В Потребнике Московском 1659 г.» «верование русалкою называется волхвованием и очарованием» [1, 5]. Минувшина засвідчила прадавню історію вірувань у русалок, але не всі дослідники виступають на підтримку його народності.

Свідчення про походження назви русалка досить різноманітні, подекуди зовсім між собою не пов'язані, а в окремих випадках і нелогічні. Корінь походження слова «русалка» окреслити досить складно. До середини ХІХ ст. у слов'янській історіографії популярною була думка, що русалки отримали свою назву від слів «русло», «русавий» або від назв річок Руса, Рось. У санскриті «gasa» – рідина, волога, вода; в кельтській «gus», «gros» – озеро, ставок; у латині «gros» розуміється як роса [2, 63]. Усі три інтерпретації навіртають нас до водного середовища, тобто, до фактичного місця перебування русалок. Виняток становлять Русальні свята, на час яких русалки з'являються в лісах і навіть біля людських поселень. Отже, на перший погляд, очевидний зв'язок із назвою.

Більш детально обґрунтовує цей погляд у праці «Русские простонародные праздники и суеверные обряды» І. Снігерьев. Походження слова «русалка» він пов'язує зі словом «русло», зазначаючи: «Обыкновен-

но производят слово Русалки от русла реки, где они пребывают, так как и по жмуйдски Dignas значит русло, дно реки». При цьому дослідник не втрачає значущості слів «русий» та «русаявий» у формуванні назви русалка [1, 5]. Жорстко критикує цю теорію Д. Зеленін у праці «Очерки русской мифологии. Умершие неестественною смертью и русалки». Згідно його міркувань, слово «русло» жодним чином не пояснює закінчення слова русалка (-алка). Нелогічними здаються й висловлювання стосовно кольору волосся та його походження від слова русий, адже русалок нерідко наділяли зеленим волоссям [3, 142].

Не менш оригінальною є теорія щодо залежності назви «русалка» від рік Росса й Руса. Спробуймо пояснити цей зв'язок. Річ у тім, що в давнину багато священних рік називали Россами й Русами. Так, наприклад, «северный рукав Немана донныне именуется Русою; в земле галиндов, река, впадающая в Нарву – Россь, также соименная ей, впадающая с правого берега в Днепр, в Киевской губ.» [1, 6]. Таким чином, походження слова «русалка» виводили від давньослов'янських назв священних рік, які виступали для річкових дів місцем їхнього постійного проживання.

Зв'язок у походженні слів «русалка», «русло» і «русий» помічаємо в праці Ф. Булаєва. У нього назва «русалка» тісно пов'язана як з «руслом», так і зі словом «русий»: «Речное название Руса, откуда Русалка через форму рус-ло, ведет свое происхождение от слова: русый» [4, 15]. Дослідник наділяє однаковою мірою значущості ці слова у формуванні назви «русалка», надаючи переваги як місцю проживання, так і кольору волосся русалок. Зворотний зв'язок у першоназві та залежності слів русалка від назв річок бачимо у праці П. Буткова. Він, навпаки, виводить походження імені рік від слова «русалка»: «Имена наших рек Русы, Россы, Росы и проч. происходят от живших в них, по народному поверию, и мифических русалок» [5, 325].

З кельтським словом «рус» пов'язує походження слова русалка Я. Головацький. Фактично це твердження подібне до вищезгаданих, адже знову нагадує про водний характер русалки: «Сие название происходит от кельтского слова рус (т. е. вода), от которого корня руское слово русло, означающее середину реки» [6, 40]. Вище вже згадані декілька інтерпретацій походження назви «русалка». Майже всі з них указували на водну належність русалок, а відтак, виводили ту ж залежність і в назві. Цей факт є недостатньо виправданим та обгрунтованим. Він має рацію, так би мовити, наполовину. Перебуваючи в різні пори року то у воді, то на суходолі, русалка є представницею і водної, і лісової стихій. Зважаючи на це, чи логічно приймати за істину факт лише її водної приналежності, що, нібито, є вирішальним як у характеристиці самого персонажа, так і в означенні кореня походження назви?

Діаметрально протилежною ї, на перший погляд, достатньо переконливою виявилася концепція, що наголошувала на спадкоємності східнослов'янських поминальних обрядів від римських. На формування цього погляду вагомий вплив мали праці Ф. Миклошича. Угорський учений дійшов висновку, що в східнослов'янському світі назва русалій з'явилася у результаті сприйняття греко-візантійського терміна «розалія», котрим греки позначали римський обряд Rosalia, пов'язаного з поховальним культом і поширеного на всій території Римської імперії [7, 427]. Схоже твердження докладно описав і академік О. Веселовський. Згідно з ним, римське свято весняних поминок – dies rosae gosalia – збереглося в християнському переживанні під назвою русалій [8, 261–262]. Дослідник при цьому

провів чітку паралель схожості у святкуванні й фактично заперечив місцеве походження назви русалка. Роблячи акцент на давніні обрядів русалій у Римі, учений заперечив і його східнослов'янське коріння: «Наименование это встречается впервые в толковании Вальсамона (конца XII в.) на 62-й канон Трулльского собора, как название древняго праздника, отбываемаго в деревнях по пасхе» [8, 262].

Убачає витоки весняно-літніх русалій у римському весняному святі Розалія і Д. Зеленін. На його думку, «русалії» та назва «русалка» мають західноєвропейське коріння. Християнські gosalia збігалися на Русі за часом з давнім язичницьким святом на честь закладених небіжчиків. До цього язичницького свята й прищеплювалася нова християнська назва: Русалії, Русальний тиждень (а в інших місцях – Семик, тобто, сьомий четвер після Великодня, з чим подібна білоруська Семуха-Трійця). Звідси, за Д. Зелениним, уже цілком природна поява назви: русалка, тобто створіння, яких вшановують у свято русалій, на Русальному тижні.

Погляди О. Веселовського та Д. Зеленина стосовно витоків свята Русалій і походження назви «русалка», на перший погляд, досить схожі. Обидва дослідники піддають східнослов'янське свято весняних поминок давньоримському впливу. Відмінність полягає в тому, що перший убачав у русаліях переважно поминальний обряд, а русалок ототожнював з римськими манами – божественними духами предків: «Анализ русских суеверий приводит к заключению, что весенняя русалии, главным образом, поминальный обряд; русалки = manes» [8, 270]. Д. Зеленін заперечує спорідненість русалок з духами предків, називаючи їх «закладеними покійниками». Зміст назви уособлює поняття про русалок як про померлих не своєю смертю, тобто самогубців, утоплеників, удавленників, нехрещених немовлят, але аж ніяк не душ предків, як про це заявляв О. Веселовський. Таким чином, дослідники прив'язуються до спільного знаменника – Римського свята Русалії, але розуміють саме поняття кардинально по-різному.

Слушною з цього приводу є стаття Д. Шелова і Т. Златковської, котрі прямо вказують на місцеве походження русалій, зокрема й назви «русалка», пояснюючи це наступним чином: «Само слово “русалка”, вероятно, позднего происхождения и произведено от слова “русалии”, но оно было применено к демоническим женским существам, давно почитаемым в народных верованиях, связанным с культом плодородия и воды и носившим в древности иное название, может быть “берегинь”» [7, 429]. Наголошуючи на автентичності східнослов'янських русалій, у статті наведені переконливі факти, пов'язані із землеробським календарним циклом, з ідеями родючості й плодovitості. Саме магія родючості пояснює та наповнює всю русальну обрядовість східних слов'ян. На це вказують дії, пов'язані з культом води: кидання у воду вінків, розведення багаття та спалення солом'яних ляльок під час обрядового свята. Однак, заперечуючи чи, навпаки, приймаючи давньоримські впливи на формування свята Русалії у східних слов'ян, дослідники все ж мають одну спільність: вони виводять назву «русалка» від свята «русалії», надаючи при цьому власного обгрунтування останнього.

Перейдемо тепер до власне інтерпретації назви «русалка» у східних слов'ян. Це завдання не менш складне, ніж попереднє, адже українці, росіяни та білоруси мають у своєму арсеналі значний перелік імен жіночих істот водної міфології, що за ознаками нагадують русалок або є істотами, близькими до цього образу. Складність у вирішенні цього питання пояснюється тим, що не скрізь у місцевостях знали ім'я

русалка. Як зазначав Д. Зеленін, «в большей части Вологодской губернии слово русалка неизвестно, хотя опять-таки в Тотемском уезде этой губернии прежде называли русалкой Семик, т. е. праздник в честь русалок» [3, 143]. Хоча все ж у більшості випадків ця назва є загальноприйнятою й найбільш уживаною.

Там, де ім'я «русалка» було невідоме або маловживане, натрапляємо на інші назви: купалка, водяниця, шутовка, чертовка, хитка, лешачиха. Міфологічні персонажі з такими назвами в окремих місцевостях, за властивими їм ознаками, нагадували русалку. Слід зазначити, що ці імена були поширені тільки на певних територіях, в окремих губерніях, тоді як назва русалка була більш-менш відома на всій східнослов'янській території. Вагомі та невичерпні відомості щодо пояснення міфологічного водного та лісового персонажа, що за близькою спорідненістю нагадує русалку, подає той-таки Д. Зеленін. Наприклад, з назвою «купалка» зустрічаємося в працях білоруських дослідників. Слово «купавка», «купалочка» досить уживано і в білоруських піснях. П. Шейн у ході опису білоруських русальних обрядів постійно застосовує цю назву. За роллю, яку вона відіграє під час русальних забав, нескладно зрозуміти, що він описує відому нам русалку:

«Купала, Купала!
«Где ты пребывала?»
«– У Кузьмы на дворочку
Усы дзеўкі ў таночку» [9, 225].

І. Носович у своєму «Словнику» означення назви русалка взагалі не надає. Натомість пояснює слово «купалка», «купалочка»: «Девица, которую из среды себя избирают девицы-же, участницы купальных забав» [10, 260]. Так, і Богданович у праці «Этнографыч-ный очерк» широко застосовує слово «купалка»: «Ишла купалка сялом, сялом // Закрыўши вочки чубром, чубром» [11, 118]. Є. Ляцкий зазначив такі білоруські назви для русалок, як водяниця [12, 30,37].

Назви «шутовка» й «чертовка» фактично однозначні. Обидві прямо похідні від нечистої сили, її персонажі в лісах та водах виступають помічниками чорта. Перша назва була поширена у Володимирській губ. Тут «шутовками» називали дружин або дочок шута. Останні, у свою чергу, являлися ніким іншим, як чортами. «Чертовка», за народними уявленнями, жила у воді й могла бути наділена гарною вродою або, навпаки, виступала потворною, старою бабою. Як зазначав Д. Зеленін, нерідко шутовки вступали в зносини з мисливцями. Дитину, народжену від такого зв'язку, шутовки розривали після народження [3, 146].

Назва «хитка» в народі утворилася не випадково. Очевидно, це пояснюється характерною для русалки рисою красти людські душі. Головним чином це відбувається у воді, де русалки топлять людей, та лісі, де, з допомогою чар, вони спочатку заманюють молодиків, а потім лоскочуть їх до смерті. «Водяниця» – та, яка перебуває у воді. Певно, ця назва утворилася від слова «водяний», який у східнослов'янській міфології є нечистим і живе у воді. Майже повсюдно було поширеним поняття про зв'язок водяних з русалками. Подекуди вони виступали бранками, але в більшості випадків були жінками водяних [3, 145]. Назва «лоскотавка» означає – та, яка лоскоче. У наших джерелах не можна не помітити прагнення виділити лоскотух в особливий розряд русалок, котрі замордовують лоскотанням. У білорусів подібною до лоскотавки є назва «казитка» (кзичити – лоскотати). «Крестьяне-белорусы Гродн. у. Лашанской волости верят, что если во время цветения ржи русалке попадает человек во ржах, то его непременно заказычиц (защекочет) руками и цыцками до смерти – и сама засмеется» [13, 317].

Осібнo, серед народних назв русалки у східнослов'янській міфології, стоять її українські імена – мавка, навка. Тут безперечно була відома й назва «русалка», але, поряд з нею, використовувалися й суто українські назви. Яскраво це засвідчив В. Гнатюк, говорячи про них: «“Русалки”, “мавки”, або “недолітки”, декуди також “семилітки” – се маленькі повнолиці діти, з гарним розхристаним русьвим волосєм». Як повідомляв М. Гальковський, назва «навья» застосовується в українській міфологічній традиції не випадково. У давні часи покійників пускали по воді, а пам'яткою такого способу поховання слугувало слово «навья», «нав'є» – покійник [2, 66].

Досить близьким до образу русалки в білорусів є образ лешачихи: «У леших есть жены, лешихи, имеющие вид обыкновенных женщин с распущенными волосами, в которые вплетены зеленые ветви. Это – души загубленных лешим девушек, которые прокляты были родителями или подняли на них руку. По ночам они “хитаютца”, т. е. качаются на ветвях деревьев, а на день вместе с лешими уходят под землю, где живут в “палаце”» – дворе» [12, 36] Зрештою, дослідник не стверджує, що лешачихи – це ті ж русалки, але натомість звертає увагу на їх походження. Лешачихами ставали дівчата, прокляті батьками. Саме це твердження ріднить лешачих з русалками.

Таким чином, для русалок паралельними назвами могли бути в українців: мавка, навка, лоскотуха; у білорусів – казитка, німка, саука, железничка. Серед назв бачимо й антропоніми Ганна, Марія, Дар'я. За всієї різноманітності назв, основною й загальноуживаною залишалася назва русалка, яка збереглася до наших днів.

1. Снегирёв И.М. Русские протонародные праздники и суеверные обряды. – М., 1837–1839.
2. Гальковский Н.М. Борьба христианства с остатками язычества в древней Руси. – Х., 1916. – Т. 1.
3. Зеленин Д.К. Избранные труды. Очерки русской мифологии. Умершие неестественною смертью и русалки. – М., 1995.
4. Буслаев Ф.И. О влиянии христианства на славянский язык. Опыт истории языка по Остромирову Евангелию. – М., 1848.
5. Бутков П.Г. Оборона летописи русской, Нестеровой, от навета скептиков. – СПб., 1840.
6. Головацкий Я.Ф. Очерк старославянского баснословия или мифологии. – Львів, 1860.
7. Шелов Д., Златковская Т. К вопросу о происхождении восточнославянского обряда русалий // Древняя Русь и славяне. – М., 1978.
8. Веселовский А.Н. Разыскания в области русского духовного стиха. – СПб., 1889. – Вып. 5.
9. Шейн П.В. Материалы для изучения быта и языка русского населения Северо-Западного края. – СПб., 1887. – Т. 1.
10. Носович И.И. Словарь белорусского наречия. – СПб., 1870.
11. Богданович А.Е. Пережитки древнего мирозерцания у белорусов. Этнографический очерк. – Гродно, 1895.
12. Ляцкий Е.А. Представление белоруса о нечистой силе // Этнографическое обозрение. – 1890. – № 4.
13. Шейн П.В. Материалы для изучения быта и языка русского населения Северо-Западного края. – СПб., 1903. – Т. 3.
14. Виноградова Л.Н. Народная демонология и мифоритуальная традиция славян. – М., 2000.

Romanowa O.M. The problem of the word «mermaid» origin: the east-slavs variations. People's ideas about the origin of the word «mermaid» was tried to analyze in the article. Variants of the foreign and local influences in the formation of mermaid's holidays and properly the mermaid's name are considered. Based on the ethnographic sources of the second half of the XIX – the early XX century, are described the variations of the east-slavs names.
Key words: demonology, mermaids, mavky, loskotuhy, khutky, shutovky, chertovky, leshachyky